

Лазар РАДАН*, lazo@998gmail.com

ДОЊА ТРУСИНА У ХЕРЦЕГОВАЧКОМ УСТАНКУ (1875–1878): ЛОКАЛНЕ СТРУКТУРЕ ОТПОРА И ВОЈНА МОБИЛИЗАЦИЈА

ABSTRACT: *The Herzegovinian Uprising (1875–1878) was one of the most significant uprisings of the Serbian people during the nineteenth century. It broke out in the Nevesinje region in the summer of 1875. Over the course of its three-year duration, the uprising spread across the Balkans and encompassed every town and village in Herzegovina. One of these was the village of Trusina – a mountain pass situated between Dabar and Nevesinje. In its historical context, Trusina represents an important insurgent site, a place of armed clashes and battles, but also of agreements and negotiations. Geographically, it is divided into Gornja and Donja Trusina. This paper primarily examines the history of the village of Donja Trusina during the period of the uprising, as well as the broader historical context of Trusina's position. The study is based on unpublished and published historical sources and scholarly literature, with the aim of shedding light on an important insurgent locality and contributing to the study of local history in general.*

KEYWORDS: *Trusina, Donja Trusina, Nevesinje, uprising, Ottomans, Herzegovina.*

Село Трусина – историјски контекст до 1875. године

Историјски гледано, први потпунији научни опис Трусине дао нам је Јефто Дедијер (1880–1918), српски етнограф и универзитетски професор. У свом дјелу *Херцеговина*¹, обрадио је и поменуо село Доња Трусина, као и неке од заселака који припадају Трусини. Оно што мањка

* Докторанд – Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду. PhD Student in History/ Doctoral candidate – Faculty of Philosophy, University of Novi Sad.

¹ Јефто Дедијер, *Херцеговина*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1909).

у његовом дјелу јесте то што подаци које је понудио и записао нису до краја потпуни. Наиме, Трусина се данас дијели на два већа села: Горњу и Доњу Трусину. Дедијер у свом дјелу не препознаје овакву подјелу, иако она историјски постоји и у вријеме настанка његове студије.² Оно што Дедијер наводи, ипак, јесу данашњи засеоци (не сви), који све укупно чине сеоски рејон Трусине. Засеоци које је Дедијер обрадио, а сви припадају Трусини су: Кошута, Криви До (Криводо), Доња Трусина, као и дијелови засеока Џинов До. Заселак Мокри До, који несумњиво припада Гоњој Трусини данас, а коју Дедијер у дјелу уопште не помиње, смјестио је у оквиру поменутог засеока Џинов До, што ни географски ни историјски није тачно.³

У погледу Доње Трусине, као основне теме нашег рада, Дедијер је дао значајан опис. Наводи да је село планинско и да се налази на око 1.000 метара надморске висине. Село има доста обрадиве површине јер се налази у пољу, кроз које тече ријека – Опачица.⁴ Доња Трусина се дијели на двије махале/засеока: Драган и Пићевићи. У селу је, непосредно након Херцеговачког устанка, било 26 кућа и то 12 кућа у Драгану и 14 кућа у Пићевићима.⁵ Трусина је, према Дедијеру, добила име по томе што снијег овдје најприје почиње да труси – у значењу да се стреса, односно топи.⁶ У историјским изворима дубровачког архива Трусина се понекад помиње под именом *Drussina/Trusina*.⁷

Доња Трусина је била насељено средњовјековно мјесто, које је још и прије владавине херцег Стјепана Косаче (1435–1466) било увелико живо. У селу постоји Градина на којој су остаци средњовјековног града. У питању је Херцегов град, у коме се војвода Никола бранио од

² О томе свједочи савременик Ристо Т. Пророковић, чије је дјело први пут објављено у Београду 1905. (Ристо Т. Пророковић, *Невесињска буна 1874. и почетак устанка у Херцеговини 1875. године*, у: Ристо Т. Пророковић, *Сабрана дјела*, приредио Момчило Голијанин, (Невесиње: Народна библиотека Невесиње, 2012), 53).

³ Ј. Дедијер, *Херцеговина...*, 228–229.

⁴ Дедијер погрешно наводи да се ријека зове Кошута. (Ј. Дедијер, *Херцеговина...*, 229). Да се ради о ријеци Опачици, која је уједно и једна од херцеговачких ријека понорница у дужини од 14 километара и карактеристична је по водопаду висине 60–70 метара, говоре нам и подаци Дедијеровог времена и савременији научни подаци (види: Vejsil Ćurčić, *Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1910), 43–44; Јован Ђ. Марковић, *Енциклопедијски географски лексикон Југославије*, (Сарајево: Свјетлост, 1990).

⁵ Ј. Дедијер, *Херцеговина...*, 230.

⁶ Да Дедијерова тврдња има упоришта и да топлије вријеме у Трусини долази прије осталих села, говори нам и локално сазнање да у селу сазријевају трешње (!) у скоро истом времену када и у Доњој Херцеговини, што није карактеристично за планинска села невесињског краја.

⁷ Радмило Пекић, *Жупа Дабар у средњем вијеку*, (Билећа: СПКД „Просвјета“, 2005), 34, 109.

Турака. Такође, у сусједном засеоку Кошута, данас неспорном дијелу Доње Трусине, постоје остаци средњовјековног гробља, које несумњиво свједочи да је овај крај био увелико насељен прије доласка Турака.⁸ То гробље било је прилично велико, јер је утврђено да некропола броји чак 176 стећака – 66 плоча и 110 сандука. Неки од сандука били су богато украшени мотивима крста, полумјесеца, полукружног штита са мачем, лука са стријелом, итд.⁹ Горња Трусина такође има средњовјековних споменика који свједоче континуитету предосманског живота. На једном од њих, у питању је средњовјековни крст који се крчи, стоји и натпис „+ асе крст Ву(ј)овице Пи...“.¹⁰

У другој половини XIV вијека Трусину је у свом посједу имао Санко Милтеновић (1335–1372), као и његов брат Градоје (1326–1391), а у каснијем периоду она се помиње као властелинско добро Пићевића.¹¹ Сами заселак Пићевићи име је добио по средњовјековној властели Пићевићима. Они су били веома угледна дабарска властела, који се у много докумената помињу у дубровачким изворима. Један од њих – Добривоје Пићевић са Доње Трусине помиње се у дубровачим изворима 1413.¹² Трусина се, у средњовјековном контексту, 1468. у дубровачком архиву помиње као мргин херцегове земље.¹³

Први помен Трусине у османским изворима након доласка Турака биљежимо у *Поименичном попису санџака вилајета Херцеговина* за период од 1475. до 1477. У њему руководиоц пописа Мевлана Мујудин (тур. Mevlana Mujuddin) биљежи и Трусину као дио нахије Конац поље у саставу Херцеговачког санџака. Ту се биљежи да је дио села Трусина био тимар улufeџије¹⁴ Мехмедија и да је имао 17 домова. У њима су била само тројица неожењених, као и један муслиман и девет порезних

⁸ Ј. Дедијер, *Херцеговина...*, 228.

⁹ Šefik Bešlić, *Stećci. Kataloško-topografski pregled*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1971), 354.

¹⁰ Горан Комар, *Ћирилични натписи Старе Херцеговине (са прегледом крстова)*, (Подгорица: Књижевна задруга Српског националног савјета, 2016), 274; Горан Комар, *Крстови земље херцегове*, (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2024), 245.

¹¹ Р. Пекић, *Жупа Дабар...*, 34, 82, 127.

¹² Радмило Пекић, „Хумско-дабарска властела Пићевићи (XIV–XV вијек)“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIX, бр. 4, (Косовска Митровица: Универзитет у Приштини – Филозофски факултет Косовска Митровица, 2019), 33–36; Ђуро Тошић, *Средњовјековна Хумска жупа Дабар*, (Београд: Историјски институт, 2005), 37–39.

¹³ Горан Ж. Комар, *Средњовјековни споменици Дабра*, (Берковићи: СПКД „Просвјета“, 2017), 12.

¹⁴ Улуф(е)џија (тур. *ulufese*) је турски израз за војника или припадника дворске страже у Османском царству који је примао плату, познату као *ulufe*. Ријеч потиче од арапске ријечи ‘*ulūfu*уа (храна, храна за животиње), а потом је означавала редовну тромјесечну плату јањичара и других професионалних војника.

обвезника.¹⁵ Ова слика ускоро се промијенила, јер су Доњу Трусину населили муслимани убрзо по османском доласку на наше просторе. Дедијер биљежи да су у питању породице Кајтази и Рорићи и да се само село некада звало Рорићи.¹⁶

У смислу још једне фактичке мањкавости података о селу Доња Трусина, јесте то што Дедијер не помиње сва сеоска презимена, односно помиње и она за које савременици данас не знају или они не живе у селу. Он тако наводи да у селу живе Куљићи, Медани, Самарџићи, Миливојевићи, што је случај и данас, али и да у селу живе извјесни Јелачићи и Бањани.¹⁷ Посљедња два презимена у селу данас не постоје, нити имају гробнице у сеоском гробљу. Оно што је такође важно, а Дедијер не наводи у свом дјелу, јесу презимена Радан, Вукоје и Мучибабић, који такође од старина живе у селу.¹⁸

Трусина у предустаничком периоду

Село Трусина било је једно од неколицине села у којима су устаници организовали своје састанке и савјетовања прије самог и званичног почетка Херцеговачког устанка (1875–1878). Како је само село дало неколико устаничких првака и личности, о чему ће бити ријечи, Трусина је била незаобилазно мјесто за виђеније прваке тога периода. Захваљујући руском путописцу Александру Ф. Гилџердингу (рус. Александр Ф. Гилџердинг) (1831–1872) који је пролазио овим крајевима, имамо податке о насељености села непосредно пред устанак. Он биљежи да је Доња Трусина 1859. имала 12 хришћанских домова са 76 становника, док је Горња Трусина исте године имала 15 хришћанских домова са 100 становника, али и један муслимански дом са 6 становника.¹⁹

¹⁵ Ahmed S. Aličić, *Poimениčni popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, (Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1985), 281.

¹⁶ Ј. Дедијер, *Херцеговина...*, 230. У прилог тврдњи иде неколико локалних топонима, попут њива Кајтазуша, као и крајње области засеока Драган, коју сељани зову „под Кулом“, асоцирајући на оближње остатке турске куле у којој су живјели Кајтази и Рорићи.

¹⁷ Исто, 230.

¹⁸ Увидом у епитафе сеоског гробља око Цркве Светог Василија Острошког и Тврдошког (подигнута 1936) у самом селу, може се увјерити да постоји више гробница и споменика (старог типа крста) Радана, Вукоја и Мучибабића. Неки од њих били су подигнути и за вријеме Дедијерових истраживања и пролазака кроз село (уколико је уопште лично обилазио терен), попут гробнице Рада Радана (1843–1903) на којој стоји епитаф „Овђе почивају кости пукојн[о]г Рада Радан[а], ж[и]в[е] 60 г[одина]. Престави се 1903. Дижу спомен[ик] Гаври.[ло] Никола и Перо“. Након наведеног, једини логични закључци би били да или Дедијер није имао адекватне сараднике на терену или неки од сарадника са намјером није доставио сва сеоска презимена.

¹⁹ Александр Ф. Гилџердинг, *Боснија, Герцеговина и Стара Србија*, (С. Петербург: Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1859), 694.

У сумарном смислу Трусина је бројала 176 Срба и 6 Муслимана половином XIX вијека.

На готово свим устаничким састанцима прије самог почетка устанка, био је понеко од виђенијих или битнијих људи Трусине и њених заселака. Тако је на првом устаничком састанку у Биограду у рано прољеће 1874. присуствовао, између осталих, и Продан Рупар, сеоски кнез са Трусине.²⁰ Ту је договорено да ће се устанак подићи брзо и да сви присутни, у тајности, треба да шире устаничке идеје у свом крају.²¹ Најважнији устанички састанак одржан је у Биограду, 8. септембра (по старом календару) 1874. у порти сеоске цркве.²² Њим је пресједавао свештеник и каснији војвода два устаничка батаљона, поп Петар Радовић (1829–1907). На састанку је, поред осталог, договорено да ће се књазу Николи I Петровићу (1860–1916) послати једна представка, којом се моли за помоћ у будућем устанку. Њу је потписао и Продан Рупар, тако да је Трусина и на овом састанку била заступљена.²³ Поред Продана Рупара, Трусинанин Вуле Куљић био је један од главара који су заговарали устанак. Присуствовао је састанцима у Зовом Долу у кући Јована Гутића у више наврата, представљајући трусинске сељане.²⁴ Вуле Куљић је, заједно са Божом Бендераћем још током 1874. нападао на Турке. На турско изазивање српског становништва на Трусини, одговорио је одлучним нападом на турску колону, односно караван.²⁵

Трусински прваци Продан Рупар, Ђуро Радан, Васиљ Граховац и Никола Граховац²⁶ били су учесници још једног важног састанка. Он је одржан у Стевановића Торилама, као посљедица османског покушаја хапшења Јована Гутића о Митровдану 1874. Они су се до краја године, као и већина херцеговачких главара, морали склонити у сусједну Црну Гору, како и сами не би били ухапшени од стране Турака.²⁷ У Црну Гору нису пребјегли једино хајдуци, од којих су

²⁰ Рупари су из засеока Рупареве Баре, данас заселак Трусине.

²¹ Р. Т. Пророковић, *Невесињска буна...*, 54.

²² Прије Херцеговачког устанка из 1875, у невесињском крају, једино су Биоград и Кифино Село имали сеоске цркве. Њихове славе кориштене су за разна савјетовања и планирања. (Р. Т. Пророковић, *Невесињска буна...*, 53). Црква у Биограду слави Велику Госпојину (15/28. август), а црква у Кифином Селу Тројчиндан.

²³ Лазар Радан, *Устанак у Источној Херцеговини (1875–1878)*, треће издање, (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2025), 82–83; Миленко Кундачина, *Дабар – од старог вијека до 1941. године*, (Београд: Само корак, 2025), 130.

²⁴ Василије М. Гутић, *Општа и дипломатска историја устанка у Херцеговини и Босни из 1875–1878. године*, књига 1, (Београд: Филип Вишњић, 2016), 77.

²⁵ М. Кундачина, *Дабар – од старог вијека...*, 131–132.

²⁶ Граховци су из засеока Кошута, данас заселак Доње Трусине.

²⁷ Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари*, књига 1, (Цетиње–Титоград: Обод–Побједа, 1985), 97; В. М. Гутић, *Општа и дипломатска историја...*, књига 1, 79; Р. Т. Пророковић,

Трусињани били Вуле Куљић, Мато Радан, Јово Радан и Лазар Радан.²⁸ Активност главара у Црној Гори није утихнула. Они су на све начине покушавали привољети књаза да пружи подршку и да помогне устанак у Херцеговини, на шта се књаз дуго опирао. Спона између књаза и устаничких првака био је Трусињанин Ђуро Радан, који је преносио информације и био књажева сјенка над главарима.²⁹ Тако су Продан Рупар и Ђуро Радан наредне 1875. присуствовали великој скупштини главара у Црној Гори, сазваној на иницијативу књаза Николе.³⁰ Она је била једна од кључних скупштина пред почетак устанка у прољеће исте године.

По повратку главара из Црне Горе у мају 1875, услиједили су финални договори. Нешто прије њих забиљежено је да је положај српског живља био знатно бољи по повратку, јер су Турци покушавали смирити узаврелост народа и односили су се коректније према Србима.³¹ Порезници су, у нади да ће избјећи избијање устанка, заобилазили Дабар, Трусину, Хргуд, Јасену и Влаховиће.³² Без обзира на то, на Трусини је одржан један од значајнијих устаничких састанака у љето 1875. у прву недјељу по Тројчиндану. Након њега је устао народ овог краја на оружје. На њему су главну ријеч водили главари Јован и Михајло Гутићи из Зовог Дола, Јован Џомбета из Дабра, Илија Стевановић из Лукавца, Продан Рупар и Васо Граховац са Трусине и Лука Мишковић. Састанак је организован 27. јуна 1875. и поклапа се датумски са још једним, не мање важним, састанком главара у сусједном селу Биоград. То је био посљедњи устанички састанак пред сами почетак устанка у овом дијелу невесињског краја. На њему су договорене прве акције устаника овог рејона и тако је све било спремно за почетак једног од најзначајнијих устанака српског народа у XIX вијеку.³³

Невесињска буна..., 69.

²⁸ Алекса Ј. Ковачевић, *Невесињски устанак – поводом стогодишњице невесињске пушке*, (Лондон: Лично издање, 1975), 41; М. Кундачина, *Дабар – од старог вијека...*, 133.

²⁹ Лазар Радан, „Ђуро Радан у Херцеговачком устанку (1875) – командир, перјаник или кабадахија?“, у: Зборник радова са научног скупа на тему: *Знаменити Херцеговци кроз историју*, ур. Алексије Гргур, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2025), 115–125; Р. Т. Пророковић, *Невесињска буна...*, 70, 80–81.

³⁰ В. Г. Вуковић, *Мемоари...*, 102; Р. Т. Пророковић, *Невесињска буна...*, 81.

³¹ Андрија Лубурић, *Невесињска пушка*, (Београд: Штампарија „Св. Сава“, 1927), 6–7.

³² Ivica Puljić, *Hrvati katolici Donje Hercegovine i Istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875–1878*, Humski zbornik VII, (Dubrovnik–Neum: Državni arhiv Dubrovnik – Zaklada „Ruđer Bošković – Donja Hercegovina“ Neum, 2004), 200–201.

³³ Л. Радан, *Устанак у Источној Херцеговини...*, 88; Р. Т. Пророковић, *Невесињска буна...*, 123.

Устанак 1875–1878

Устанком у Источној Херцеговини 1875. почео је један од најважнијих процеса за ослобођење и уједињење српског народа током XIX вијека. Устанак је званично избио 9. јула (по новом календару) 1875. у невесињском селу Крекови, када су се устаничке јединице невесињских устаника сукобиле са регуларним и нерегуларним османским и муслиманским војним формацијама.³⁴ Званичном почетку устанка претходио је хајдучки напад харамбаше Пера Тунгуза (1840–1919) на турски караван у рејону села Бишина – Тетна пољана 5. јула 1875.³⁵ У Тунгузовој јединици ратовао је трусињанин Вучић Радан. Он је одмах на почетку устанка био затворен, али је на препад побјегао са губилишта, убивши јузбашу. Током устанка, у каснијем периоду, био је барјактар *Доњоневесињског батаљона*.³⁶

Трусина је, поред устаничких преговора и договора, била важно мјесто одмах на почетку самог устанка. Аустроугарски конзул је, још током јула 1875. јављао из Сарајева да је рејон планине Трусине стајао уз Невесиње већ од првих устаничких окршаја са Турцима.³⁷ Ибрахим Дервиш-паша (тур. *Derviş İbrahim Paşa*) (1812–1896), који је од 1874. био на челу османске управе у Босни и Херцеговини, послао је одмах у Мостар два јака одреда војске, са задатком да се уз још по један одред коњице и пјешадије запуте у Невесиње и помогну тамошњим османским снагама. Њима су у помоћ дошли и одреди из самог Цариграда, преко луке Клек. Турци су одреде повели 9. јула (стари календар) уз Трусину, са намјером да нападну устанике. Устаници су се са њима сукобили већ 11. јула (по старом календару) 1875. у предјелу села Зови До, Биоград, Трусина и Дабарског поља. Ови сукоби били су јаки, што свједоче извјештаји лондонског *Сатнарда* који кажу да је мртвих и рањених на обје стране било 350.³⁸ То је била једна од, дословно, првих битака Херцеговачког устанка (1875–1878).

³⁴ Низам – тур. *niẓām* (ред, поредак) био је назив за редовне османске војнике. Башибозук – тур. *başıbozuk* (покварена глава, у смислу без вође) био је назив за нерегуларне османске трупе, одговорне за највеће злочине и зулум над хришћанским живљем.

³⁵ Л. Радан, *Устанак у Источној Херцеговини...*, 89–90.

³⁶ М. Кундачина, *Дабар – од старог вијека...*, 142; Мирко С. Радоичић, *Херцеговина 1875–1878*, (Требиње: Општински одбор Савеза бораца НОР-а, 1961), 13; Чедо Баховић, *Херцеговци у бунама и ратовима (1482–1882)*, друго издање, (Никшић: Графокартон, 2012), 131. Баховић биљежи да је Вучић Радан погинуо 1882. током Херцеговачког устанка из те године, у планини Црвањ код Невесиња током борби против аустроугарске војске.

³⁷ Vojislav J. Korać, *Trebinje – istorijski pregled. Period od dolaska Turaka do 1878. god.*, II/2, (Trebinje: IK Svjetlost Sarajevo – Štamparija Trebinje, 1971), 17.

³⁸ В. М. Гутић, *Општа и дипломатска историја...*, 104.

Крајем јула 1875. Турци су из Невесиња подигли јаке колоне, с намјером да казне Србе који су подигли устанак. Турска војска кретала се у правцу Биограда, Зовог Дола, Грабовице, Залома и Кифиног села. Прве борбе вођене су исти дан, 29. јула (стари календар) 1875. и устаници су пружали одлучан отпор, нарочито колони која је имала артиљерију и ишла према Зовом Долу. Међу тим устаницима били су Ђуро Радан, Вуле Кулић и Продан Рупар са Трусине. Устаници су успјели да наредни дан, 30. јула 1875, заузму турску кулу на Трусини³⁹ и да се снабдију острагушама.⁴⁰

Име Ђура Радана везано је за још један догађај из јула 1875. Наиме, ради се о скупштини главара у селу Врањска, на којој је војвода Мићо Љубибратић (1839–1889) имао намјеру основати Владу, са идејом да она створи оружане снаге и објави рат Османском царству. Таква идеја, као и уопште лидерство Љубибратића у Херцеговини, нису одговарали књазу Николи, па је он у Херцеговину послао Ђура Радана и Пека Павловића (1828–1903). Радан је дошао у Херцеговину 19. јула 1875.⁴¹ Они су имали задатак да скупштину растуре, по сваку цијену. Задатак су остварили, а војводу Љубибратића су и истукли, тако да се неколико мјесеци опорављао у Дубровнику.⁴²

Током августа 1875. устаници су испланирали и извели добар напад на сам невесињски град – касабу. Устаничке формације бројале су око 2.700 устаника, а међу њима је било и око 700 јајоша⁴³. Турци су бранили град са око 370 низама и још 300 башибозука. Иако је устанички напад био ефикасан и устаници су продрли у Невесиње, ипак нису

³⁹ Ради се о османском утврђењу на Горњој Трусини, непосредно поред пута, послије засеока Мокри До идући из правца Берковића.

⁴⁰ М. Кундачина, *Дабар – од старог вијека...*, 152–153, 155.

⁴¹ Хамид Хацибегић, „Турски документи о почетку Устанка у Херцеговини и Босни 1875. године“, у: *Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском владавином*, ур. Бранислав Ђурђев, (Сарајево: Оријентални институт, 1950), 102–103.

⁴² Архив Републике Српске – Подручна јединица Требиње, Фонд: Породична Збирка Мићо Љубибратић, (у даљем тексту: АРС – ПЈТ, ПЗМЉ), кутија II, бр. документа 163/1875. (фотокопија); АРС – ПЈТ, ПЗМЉ, кутија II, бр. документа 332/1875. (фотокопија); Л. Радан, *Ђуро Радан у Херцеговачком устанку...*, 117–118; Лазар Радан, *Требињци: војводе устанка у Источној Херцеговини (1875–1878)*, (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2025), 49–51; Васиљ Јововић, „Улога војводе Пека Павловића у Херцеговачком устанку 1875–1878. године“, у: *Зборник радова са научног скупа на тему: Знаменити Херцеговци кроз историју*, ур. Алексије Гргур, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2025), 40–73; Жарко Лековић, „Неки од истакнутијих вођа у бојевима од 1875. до 1878. године“, у: *Зборник радова са научног скупа на тему: Знаменити Херцеговци кроз историју*, ур. Алексије Гргур, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2025), 69–74.

⁴³ Црногорски добровољци у устанку.

освојили тврђаву, јер им је за то недостајала артиљерија. Турци су, управо артиљеријом, потиснули устанике и тако сачували сами град.⁴⁴ У нападу на Невесиње истакао се Трусинанин Вуле Кулић, већ помињани хајдук Пера Тунгуза.⁴⁵

Почетком септембра 1875. у Херцеговину су дошли представници – конзули великих сила. Њихов циљ је био да се упусте у разговоре са устаницима, како би се што прије и што ефикасније зауставио даљи ток устанка. Конзули су се подијелили у двије групе и тако отишли међу устанике. Прва група конзула – руски конзул Јастребов (рус. Иван Степанович Ястребов), француски Дозон (фр. Louis-Auguste-Henri Dozon) и британски Холмс (енг. William Richard Holmes), отишла је у област Горње Херцеговине. Друга група – аустријски конзул Васић (њем. Konrad Vasich), њемачки Лихтенберг (њем. Freiherr August Friedrich von Lichtenberg) и италијански конзул Дурандо (итал. Cesare Durando), отишла је у Доњу Херцеговину. У Горњој Херцеговини, конзули су 12. септембра дошли у Невесиње, а затим су се упутили у Биоград и на Трусину. У тим мјестима имали су неколико неформалних састанака са устаницима. Оно што је важно напоменути, јесте да састанцима нису присуствовали устанички главари. Конзули су устаницима покушали приближити иницијативу да се преговара са османским властима и да се устанак заустави, али устаници Трусине и околних мјеста су то одлучно одбили. Тако је ова иницијатива великих сила са почетка устанка пропала.⁴⁶

Крајем септембра 1875. устаници су дошли у проблем око освојене турске куле на Трусини. На њих је Али-паша нападао, са намјером да кулу поново заузме. Ти напади били су изненадни, с обзиром на то да су Турци, према договору са конзулима, требало да се држе по страни док су конзули великих сила били на терену. Османске снаге су биле доста бројније и јаче у односу на устаничку војску. Паша је, након получасовне борбе, али уз боље положаје своје војске, успио да заузме кулу и истјера устанике. Тако су устаници изгубили трусинску кулу и доживје-

⁴⁴ Л. Радан, *Устанак у Источној Херцеговини...*, 106; В. Г. Вуковић, *Мемоари...*, 157–158; Саво Скоко „Напад херцеговачких устаника и црногорских јајоша на Невесиње 29. августа 1875“, у: *Невесињска пушка. Зборник радова са научног скупа о устанку у Херцеговини 1875–1878*, (Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 33–55.

⁴⁵ М. Кундачина, *Дабар – од старог вијека...*, 158.

⁴⁶ Miloš Ković, „Great Britain and the Consular Initiative of the Great Powers in Bosnia-Herzegovina in 1875“, у: *Balkanica L*, (Beograd: Institut za Balkanske studije SANU, 2019), 120–121; Славиша М. Вулић, „Конзуларна мисија у Херцеговини 1875“, у: *Зборник радова са научног скупа: Херцеговачки устанак 1875–1878*, (ур. Драга Мاستиловић), (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2016), 143–145.

ли пораз.⁴⁷ Уједно, то су и посљедњи подаци у вези са Трусином и Трусињанима током 1875.

Наредне године, устаничка војска је добила своје устројство званичним уласком Црне Горе у устанак. Крајем јуна и почетком јула 1876. устаничке формације су устројене и подијељене у 16 устаничких батаљона, које је књаз Никола постројио на Црном Куку 2. јула.⁴⁸ Устаници са подручја Трусине и њених заселака ратовали су у *Доњоневесињском батаљону*,⁴⁹ чији је војвода и командант био свештеник Петар Радовић (1829–1907). Војвода Радовић дјеловао је у Гоњој Херцеговини, али одржавао је комуникацију и са устаницима Доње Херцеговине и дописивао се са архимандритом и каснијим војводом батаљона *Шума Требињска* Мелентијем Перовићем (1835–1887).⁵⁰ У једном од својих писама Перовићу, поп Радовић је сугерисао да проблеми међу устаницима Доње Херцеговине треба да се ријеше, како би се фронт у овом рејону устаничких дејствовања побољшао, што нам говори о његовој бризи за устаничку ствар генерално.⁵¹

Батаљон је бројао шест чета и његов командни састав је у потпуности сачуван, чији транскрипт преносимо у цјелости:

- војвода поп Петар Тетков Радовић, с(ело) Братач
командир Ђуро Радан (1875–76), затим перјаник
 командир Кико Милошев Стевановић, 1876–1878.
 поткомандир Јован Гутић, село Зови До
 сердар Мијат Тетков Радовић, Мостар (од 1876)
1. официр Митар Граховац, погинуо 1875.
 2. **Продан Рупар, погинуо 1875.**
 3. Симун Зечевић, погинуо 1875.
 4. Микоје Вујичић, погинуо 1877.
 5. Ђуро Граховац, кнежина Лукавац
 6. Ђуро Трипков Грубачић, с(ело) Раст Оцак
 7. **Ђуро Рупар, Горња Трусина**
 8. Лука Марков Таминџија, с(ело) Бежђеђе

⁴⁷ Galib Šljivo, *Historija Bosne i Hercegovine 1788–1878. Bosna i Hercegovina 1869–1878*, knjiga 7, (Tešanj: Planjax komerc, 2016), 465–466.

⁴⁸ Л. Радан, *Устанак у Источној Херцеговини...*, 130–132.

⁴⁹ У списку погинулих устаника наилазимо и на Јефта Радана, припадника *Дабарског батаљона*, који је погинуо 1875. у Хргуду. (*Споменица о Херцеговачком устанку 1875*, (Београд: Одбор за подизање невестињског споменика, 1928), 209). Остали Трусињани се не спомињу у *Дабарском батаљону* и везани су за *Доњоневесињски батаљон*.

⁵⁰ Лазар Радан, „Архимандрит Мелентије Перовић – између душог калуђера и устаничког војводе“, у: Зборник радова са научног скупа на тему *Знаменити Херцеговци кроз историју*, ур. проф. Радомир Вучковић, (Гацко: СПКД „Просвјета“), 57.

⁵¹ АРС – ПЈТ, ПЗМЈ, кутија II, бр. документа 185/1875. (фотокопија).

9. Јово Сп. Фржо Вржовић, с(ело) Биоград
 10. Томо Рашовић, Горње поље, Невесиње
 „главари“: Вучић Жерајић, Милинко Лисов, Никола П. Радовић,
 итд.:

1. барјактар Лука Драговић, погинуо 1875.
2. Томо Ремета, погинуо 1876.
3. Тодор Ремета, село Биоград
4. Ристо Чампара, погинуо 1876.
5. Раде Кешел, село Студенци
6. Лазар Нинковић, погинуо 1877.
7. **Вучић Радан, погинуо 1882. у пл(анини) Црвањ**
8. Јово Пивчић, Доње Невесиње
9. Јово Рашовић, Доње Невесиње
10. Анто Кљакић, Невесињско поље

11. замј. барј. Сава Миликин Зуровац, с(ело) Луке невестињске
 Капетаније:

1. Доњо-невестињска: капетан Трипко Сп. Грубачић, с(ело) Оцак
2. Лукавац: капетан Илија Стевановић, с(ело) Стевановића Тори-

не 11остар (од 1876).⁵²

Као што се може видјети увидом у наведени транскрипт, Трусинаци су били на важним позицијама у команди батаљона. Ради се о поткомандиру и важној личности цијеле Трусине и устанка – Ђуру Радану, као и официрима Митру Граховцу са Кошуте, Продану Рупару и Ђуру Рупару из Рупара Бара са Горње Трусине. Осим њих, већ поменути Вучић Радан био је барјактар овог батаљона. У транскрипту и списку командног кадра Перјаничке јединице, поред опет Ђура Радана који је касније био перјаник, наилазимо и на име Милоја Јелачића.⁵³ Иако Јелачића данас нема на Трусини, Дедијер их је поменуо као једно од презимена у Доњој Трусини, па не треба искључити могућност да је наведени Јелачић био Трусинац у перјаничкој јединици.

Доњоневесињски батаљон је учествовао у великом броју битака и бојева, чији попис и суштина није тематика овог рада, тако да се њима понаособ нећемо бавити. Оно гдје се Трусина помиње од формирања устаничких батаљона јесте тренутак повлачења устаничке и црногорске војске са Уд्रेжња, гдје су претходно са Бањана, преко Гацка и Залома дошли. Књаз Никола је кренуо са идејом да заузме Мостар и Херцеговину и у ту сврху је формирао групу од 18 батаљона, међу којима је било 7 херцеговачких батаљона, а Доњоневесињски је био један од њих. На основу поруке аустроугарског гласника Густава фон Темела (њем. Gustav Freiherr

⁵² М. С. Радоичић, *Херцеговина 1875–1878...*, 13.

⁵³ М. С. Радоичић, *Херцеговина 1875–1878...*, 28.

von Thömel) на Удрежњу, књаз се одлучио на повлачење, јер је био обавијештен да је Херцеговина аустроугарски забран и да би узалуд ратовао за њу. У том повлачењу, које је за коначни циљ имало најзначајнију устаничку побједу на овом дијелу ратишта – Битку на Вучјем долу (27/28. јул 1876. по новом календару), устаници на чијем челу је био сам књаз Никола повлачили су се путним правцем Удрежње – Биоград – Студенци – Дивин – Плана – Билећа. Пролазећи преко Студенаца, устаничка војска се ка Дивину повлачила и преко једног дијела трусинске територије.⁵⁴

Током 1877. у литератури и изворима немамо забиљежен помен Трусине као устаничког мјеста. Разлог тога недостатка је, највјероватније, што је устанички фронт био у овој години релаксиранији и што се пажња збивања односила на започети српско-турски рат. У таквим недостацима података, устаничку причу устаника и села Трусина доводимо до краја устанка, односно у 1878. годину. Те године, на Берлинском конгресу у периоду од 13. јуна до 13. јула, одлучена је даља судбина двију османских провинција – Херцеговине и Босне. Тачком XV берлинског мировног уговора, оне су припале Аустроугарској на управу са циљем модернизације.⁵⁵ Тако је Херцеговина, а самим тим и село Трусина, припала и потпала под новог окупатора, за шта се Трусина ни никада нису борили. Њихова борба, труд и жртва за ослобођење и уједињење тим чином била је запечаћена, барем до краја XIX вијека. Неки од Трусинаца, попут поменутог Вучића Радана, устајали су на оружје и против аустроугарских власти. Ипак, устанак из 1882. у ком је Радан и настрадао није имао димензију устанка у ком је био барјактар *Доњоневесињског батаљона* и био је брзо угушен. Тако су и Трусинаци, а и Трусина, дочекали XX вијек под новим-старим начином живота – у окупационом руху. Акције и активности тек у току Великог рата (1914–1918) донијеле су дуго жељену слободу, коју већина бораца Херцеговачког устанка (1875–1878) није дочекала.

Биланси и бројке Трусине у устанку

У погледу биланса и бројки Трусине у устаничким дешавањима, морамо се осврнути на неколико различитих сегмената. Најприје, Трусинаци су извјесно ратовали у двјема устројеним устаничким формацијама: *Доњоневесињском батаљону* и *Перјаничкој јединици*. Њихов положај у командном кадру довољно говори о значају појединаца са Трусине.

⁵⁴ Василије М. Гутић, *Општа и дипломатска историја устанка у Херцеговини и Босни из 1875–1878. године*, књига 2, (Београд: Филип Вишњић, 2016), 68; В. Г. Вуковић, *Мемоари...*, 328–342; Л. Радан, *Устанак у Источној Херцеговини...*, 136–138.

⁵⁵ Л. Радан, *Устанак у Источној Херцеговини...*, 298–302.

Са друге стране, располажемо податком укупног броја становника Доње Трусине који су узели учешћа у устанку. Ради се о бројци од 32 устаника, чија су имена и презимена доступна, а за неке од њих имамо и годину рођења. То су:

Самарцићи: Глигор (Лако), Вукадин-Вукан (Перо), Ћетко, Трифко (Јоко), Вук.

Куљићи: Раде, Јово (Раде), Томо (Никола), Јово (Томо) (1844), Вуле, Спасоје.

Јелачић: Милоје (Драгић).

Медани: Илија-Дабарнин (Шћепан), Јово (Шћепан), Лазо, Томо (Перо) (1824), Трифко (Томо), Митар (Томо) (1846).

Миливојевићи: Лазар (Јован) (1855), Ристо (Томо), Милоје (Шћепан), Јово (Шћепан), Јован (Панто), Томо (Панто).

Радани: Ђуро (Вук), Јефто, Вучић.

Рупари: Ђуро (Горња Трусина), Продан (Горња Трусина).

Вукоји: Филип (Мирко), Анто (Мирко), Перо (Мирко).⁵⁶

Табела 1: *Трусинска презимена и број устаника по презименима*⁵⁷

Презиме	Број устаника по презименима
Самарцић	5
Куљић	6
Јелачић	1
Медан	6
Миливојевић	6
Радан	3
Рупар	2
Вукоје	3
УКУПНО	32

У погледу погинулих устаника са Доње Трусине, историјски подаци нам нуде само два имена.⁵⁸ Ради се о Јефту Радану, који је погинуо

⁵⁶ М. Кундачина, *Дабар – од старог вијека...*, 178. Професор Кундачина помиње Рада Радана, чији је отац Тешан, са Берковића. У Доњој Трусини постоји споменик Раду Радану, већ поменутом на почетку рада. Он је био 1846. годиште и годинама је могао учествовати у устанку. У недостатку информација, нисмо сигурни да ли се ради о тој личности.

⁵⁷ М. Кундачина, *Дабар – од старог вијека...*, 178.

⁵⁸ У списку погинулих *Доњоневесињског батаљона* помиње се и Трипко Бањанин, погинуо у нападу на Касабу августа 1875. Иако Дедијер помиње презиме Бањанин у Доњој Трусини, нисмо сигурни да ли је овај устаник са Доње Трусине. Бањанин пре-

1875. на Хргуду и Продану Рупару, који је настрадао исте године у рејону Плане.⁵⁹ О Боју на Хргуду немамо прецизнијих информација, тако да је немогуће одредити у ком периоду године се десио. У рејону Плане, мјеста у ком је настрадао Продан Рупар, током 1875. вођене су двије битке и то 20. новембра (2. децембра по новом календару) и 22. новембра (4. децембра по новом).⁶⁰ У једној од поменутих битака, које су можда и имале континуитет, али су овако забиљежене, погинуо је Рупар. То су, према доступним подацима, једина два Доњотрусинањанина који су изгубили животе у Херцеговачком устанку, од 32 колико их је учествовало. Дакле, устанички губици са Доње Трусине су били 6,25%.

* * *

Село Доња Трусина заузима изузетно значајно мјесто у историјској топографији Херцеговине, како у средњовјековном, тако и у османском и устаничком периоду. Његов континуитет важности, од времена када је било дио посједа властеле Пићевића, свједочи о стабилној друштвеној и економској основи која је омогућавала дуготрајну локалну виталност. Током османске управе, присуство кула указује на изражену војно-одбрамбену функцију с обзиром на путни правац који је повезивао Дабар и Невесиње, као и на сложену структуру локалне моћи и самозаштите. Управо та традиција утврђености и самосвијести представљала је значајан предуслов за активну улогу села у предустаничком периоду.

Доња Трусина се уочи Херцеговачког устанка 1875. године профилисала као простор политичке мобилизације и договора, мјесто окупљања главара и будућих устаника, што јој даје карактер локалног средишта отпора. У току самог устанка, више оружаних сукоба вођених на њеном подручју, укључујући и битку с пашом око саме куле, потврђују њен стратешки значај. Преко трусинских положаја заустављане су турске колоне, чиме је село имало непосредан утицај на динамику ратних операција у ширем невесињском крају.

Посебну тежину историјској улози Доње Трусине даје чињеница да је из ње потекло више истакнутих личности устаничког покрета, међу којима се издвајају Ђуро Радан и Продан Рупар, као носиоци борбе и симболи народног отпора. Учешће 32 устаника из Трусине у *Доњоневесињском батаљону* представља снажан показатељ колективне

зимена данас нема у селу, нити у сеоском гробљу. Презиме је везано за село Жилево код Невесиња, па је вјероватније да је Трипко Бањанин био из Жилева.

⁵⁹ *Споменица о Херцеговачком устанку 1875*, (Београд: Одбор за подизање невесињског споменика, 1928), 205, 209.

⁶⁰ В. М. Гутић, *Општа и дипломатска историја...*, књига 1, 131.

мобилизације и високог степена националне и социјалне свијести. Стога се Доња Трусина може сагледати не само као локални географски појам већ као историјски субјект чија је улога превазилазила оквире једног села. Њена историја у Херцеговачком устанку открива прожимање традиције, војне стратегије и народне одлучности. У том смислу, Доња Трусина представља микропростор у којем су се укрштали шире друштвене и политичке струје XIX вијека, те остаје важан примјер локалне заједнице која је дала велики допринос укупном ослободилачком покрету.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив Републике Српске – Подручна јединица Требиње
Фонд Породична збирка Мићо Љубибратић (1875–1876) – копије докумената, инвентарни број кутије 2.

Објављени извори:

Aličić, Ahmed S. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985.

Вуковић, Војвода Гавро. *Мемоари*, књига 1, Цетиње–Титоград, 1985.

Гилџердинг Александр Ф. *Боснија, Герцеговина и Старая Сербія*, С. Петербург, 1859.

Дедијер, Јефто. *Херцеговина*, Београд, 1909.

Пророковић, Ристо Т. *Невесињска буна 1874. и почетак устанка у Херцеговини 1875. године*, у: Ристо Т. Пророковић. *Сабрана дјела*, приредио Момчило Голијанин, Невесиње, 2012, (прво издање: Београд, 1905).

Споменица о Херцеговачком устанку 1875, Београд, 1928.

Монографије:

Баћовић, Чедо. *Херцеговци у бунама и ратовима (1482–1882)*, друго издање, Никшић, 2012.

Већлагић, Шефик. *Stećci. Kataloško-topografski pregled*, Sarajevo, 1971.

Гутић, Василије М. *Општа и дипломатска историја устанка у Херцеговини и Босни из 1875–1878. године*, књига 1, Београд, 2016.

Гутић, Василије М. *Општа и дипломатска историја устанка у Херцеговини и Босни из 1875–1878. године*, књига 2, Београд, 2016.

Ковачевић, Алекса Ј. *Невесињски устанак – поводом стогодишњице невесињске пушке*, Лондон, 1975.

Комар, Горан. *Крстови земље херцегове*, Требиње, 2024.

- Комар, Горан Ж. *Средњовјековни споменици Дабра*, Берковићи, 2017.
- Комар, Горан. *Тирилични натписи Старе Херцеговине (са прегледом крстова)*, Подгорица, 2016.
- Korać, Vojislav J. *Trebinje – istorijski pregled. Period od dolaska Turaka do 1878. god.*, II/2, Trebinje, 1971.
- Кундачина, Миленко. *Дабар – од старог вијека до 1941. године*, Београд, 2025.
- Лубурић, Андрија. *Невесинска пушка*, Београд, 1927.
- Пекић, Радмило. *Жупа Дабар у средњем вијеку*, Билећа, 2005.
- Puljić, Ivica. *Hrvati katolici Donje Hercegovine i Istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875–1878*, Humski zbornik VII, Dubrovnik–Neum, 2004.
- Радан, Лазар. *Требињци: војводе устанка у Источној Херцеговини (1875–1878)*, Требиње, 2025.
- Радан, Лазар. *Устанак у Источној Херцеговини (1875–1878)*, треће издање, Требиње, 2025.
- Радоичић, Мирко С. *Херцеговина 1875–1878*, Требиње, 1961.
- Тошић, Ђуро. *Средњовјековна Хумска жупа Дабар*, Београд, 2005.
- Čurčić, Vejsil. *Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1910.
- Šljivo, Galib. *Historija Bosne i Hercegovine 1788–1878. Bosna i Hercegovina 1869–1878*, knjiga 7, Tešanj, 2016.

Научни и стручни чланци:

Вулић, Славиша М. „Конзуларна мисија у Херцеговини 1875“, *Херцеговачки устанак 1875–1878*, зборник радова са научног скупа, (ур. Драга Мاستиловић). (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2016), 135–150.

Јововић, Васиљ. „Улога војводе Пека Павловића у Херцеговачком устанку 1875–1878. године“, у: *Знаменити Херцеговци кроз историју*, зборник радова, ур. Алексије Гргур, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2025), 40–73.

Ković, Miloš. „Great Britain and the Consular Initiative of the Great Powers in Bosnia-Herzegovina in 1875“, *Balkanica L*, (Beograd: Institut za balkanske studije SANU, 2019), 113–130.

Лековић, Жарко. „Неки од истакнутијих вођа у бојевима од 1875. до 1878. године“, у: *Знаменити Херцеговци кроз историју*, зборник радова, ур. Алексије Гргур, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2025), 73–93.

Пекић, Радмило. „Хумско-дабарска властела Пићевићи (XIV–XV вијек)“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIX, бр. 4. (Косовска Митровица: Универзитет у Приштини – Филозофски факултет Косовска Митровица, 2019), 27–38.

Радан, Лазар. „Архимандрит Мелентије Перовић – између душког калуђера и устаничког војводе“, *Знаменити Херцеговци кроз историју*, зборник радова са научног скупа, ур. проф. Радомир Вучковић, (Гацко: СПКД „Просвјета“), 49–72.

Лазар Радан. „Ђуро Радан у Херцеговачком устанку (1875) – командир, перјаник или кабадахија?“, у: *Знаменити Херцеговци кроз историју*, зборник радова, ур. Алексије Гргур, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2025), 112–125.

Скоко, Саво. „Напад херцеговачких устаника и црногорских јајоша на Невесиње 29. августа 1875“, *Невесињска пушка*, Зборник радова са научног скупа о устанку у Херцеговини 1875–1878, ур. Душан Берић, (Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 33–55.

Хадибегвић, Хамид. „Турски документи о почетку Устанка у Херцеговини и Босни 1875. године“, у: *Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском владавином*, ур. Бранислав Ђурђевић, (Сарајево: Оријентални институт, 1950), 85–116.

Енциклопедије:

Марковић, Јован Ђ. *Енциклопедијски географски лексикон Југославије*, (Сарајево: Свјетлост, 1990).

Lazar RADAN

DONJA TRUSINA IN THE HERZEGOVINIAN UPRISING (1875–1878): LOCAL STRUCTURES OF RESISTANCE AND MILITARY MOBILIZATION

Summary

Donja Trusina represents one of the more significant insurgent sites of the uprising. Situated along the Dabar–Nevesinje route, it served as an important strategic corridor and point of orientation for various military forces. With a historical continuity dating back to the Middle Ages, the village played a notable role both in the pre-uprising period and during the uprising itself. Local leaders convened in Trusina to deliberate and coordinate the initiation of the revolt, and the village produced several prominent insurgent figures, including Đuro Radan and Prodan Rupar. During the uprising, insurgents from Trusina participated in numerous battles and engagements as part of the Donjo-Nevesinje Battalion and the Perjanik unit. Their number – thirty-two insurgents in total – together with the fact that they held several key command positions within the Donjo-Nevesinje Battalion, constitutes one of the principal indicators of Trusina's importance. In this way, the village emerges from historical obscurity and is restored to its rightful place within the broader narrative of the Herzegovinian Uprising. Therefore, Donja Trusina can be understood not merely as a local geographical entity, but as a historical subject whose significance extended far beyond the confines of a single village. Its history during the Herzegovinian Uprising reveals an intricate interplay of tradition, military strategy, and popular determination. In this respect, Donja Trusina represents a microcosm in which broader social and political currents of the nineteenth century intersected, remaining a significant example of a local community that made a substantial contribution to the overall liberation movement.